

Dariusz Szpoper

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

dariusz.szpoper@uwm.edu.pl

Michaił Speranskij i jego rzekome „zesłanie” na Syberię w latach 1818–1821

*Mikhail Speransky and his Alleged “Exile” in Siberia
in the Years 1818–1821*

STRESZCZENIE

Michaił Michajłowicz Speranskij (1772–1839), wybitny rosyjski działacz państwowy, w marcu 1812 r. wpadł w niełaskę cesarza Aleksandra I, w wyniku której wydalono go z Sankt-Petersburga i nakazano zamieszkanie początkowo w Niżnym Nowgorodzie, a następnie w Permie w majątku córki Wielikopole, w guberni nowogrodzkiej (europejska część Imperium Rosyjskiego). W 1816 r. Aleksander I mianował go gubernatorem w Penzie, a w 1819 r. – generał-gubernatorem Syberii, polecając mu dokonać rewizji trzech guberni: tobołskiej, tomskiej i irkuckiej. M. Speranskij podjął z sukcesem walkę z korupcją urzędniczą i zajął się rozwojem tych prowincji. W 1821 r. został przez Aleksandra I mianowany członkiem Rady Państwa, a w 1839 r. otrzymał z rąk Mikołaja I tytuł hrabiowski.

Słowa kluczowe: Rosja; Aleksander I; Michaił Michajłowicz Speranskij; Syberia; walka z korupcją

Michaił Michajłowicz Speranskij (1/12 stycznia 1772 r. – 11/23 lutego 1839 r.)¹ należy do tego grona rosyjskich działaczy państwowych, o którego osobie w Polsce coś słyszał prawie każdy student pierwszego roku prawa, ale o którym w istocie rzeczy wiadomo niezbyt wiele. Postać ta bowiem częstokroć bywa przedstawiana

¹ W literaturze przyjmuje się datę 1 stycznia 1772 r. jako dzień urodzenia M.M. Speranskiego, chociaż wydaje się, że może ona budzić pewne wątpliwości co do swojej precyzji, a to na skutek różnych, niejednoznacznych wypowiedzi samego Speranskiego, który podawał także dzień 1 stycznia 1771 r. jako chwilę swojego przyjścia na świat w rodzinie wiejskiego duchownego, również noszącego imię Michaił, w miejscowości Czerkutino (Czerkwatino), położonej w powiecie władymirskim, w dziedzicznych dobrach starej bojarskiej rodziny książąt Sałtykowych. Zob.

poprzez pryzmat błędnych, utrwalanych na kartach podręczników stereotypów, jako klasyczny przykład ofiary rzekomego carskiego despotyzmu, który niełaskę swojego władcy, spowodowaną stworzeniem projektu kodeksu cywilnego recypującego rozwiązania francuskie, miał jakoby przypłacić zesłaniem na Syberię². Otóż nic bardziej mylnego i błędnego zarazem! Bohater tego tekstu, nawet tracąc swój przemożny niegdyś wpływ na imperatora Aleksandra I w marcu 1812 r., został jedynie wydalony ze stolicy, z Sankt-Petersburga, z nakazem osiedlenia w Niżnym Nowgorodzie, zresztą w dość komfortowych warunkach, zatem w mieście położonym w europejskiej części Rosji, w miejscu, gdzie rzeka Oka wpada do Wołgi, a nie zesłany na Syberię³. Co więcej, chociaż na osobiste polecenie cesarza zlecono policji dokonywanie lustracji korespondencji prowadzonej przez Speranskiego, to jednak równolegle nakazano respektowanie wszelkich przywilejów należnych osobie z jego pozycją społeczną i hierarchią zajmowaną w strukturach państwowych oraz uczulono władze gubernialne na potrzebę okazywania niezbędnej mu pomocy. Trzeba też dodać, że nawet pozostając w oddaleniu od osoby cesarza, Michaił Speranskij w sensie formalno-prawnym nie został nigdy przez monarchę pozbawiony piastowanych przez siebie funkcji, co potwierdził w 1839 r. dyplom Mikołaja I nadający mu tytuł hrabiowski⁴.

szerzej: M.A. Korf, *Ziżń grafa Speranskowo*, Moskwa 2014, s. 17–18; D.N. Sziłow, *Speranskij Michaił Michajłowicz*, [w:] *Gosudarstwiennyje diejатели Rossijskoj imperii 1802–1917. Biobibliograficzeskij spravocznik*, S.[ankt]-Peterburg 2001, s. 600.

² T. Maciejewski, *Historia powszechna ustroju i prawa*, Warszawa 2000, s. 736–737. Autor *expressis verbis*, pisząc o M.M. Speranskim, stwierdza: „W latach 1809–1812 opracował on projekt kodeksu cywilnego, wzorowany na Kodeksie Napoleona. Spotkał się on z powszechną krytyką, zarówno z powodu wojny francusko-rosyjskiej [...], jak i nazbyt reformatorskich rozwiązań. Sam M. Speranski został zaś zesłany na Syberię”. W rosyjskiej literaturze przedmiotu w żadnym wypadku nie wiąże się też kwestii utraty wpływów przez M. Speranskiego z przygotowaniem przez niego jakoby projektu kodeksu cywilnego, a raczej wskazuje na jego relacje osobiste z Aleksandrem I, jak też na intrygi konserwatywnych przeciwników obawiających się wzrostu, i tak olbrzymiej przed marcem 1812 r., osobistej pozycji tego działacza państwowego. Zob. szerzej: S. Płatonow, *Russkaja istoria*, Moskwa 2015, s. 475–481; Wielki książę Nikołaj Michajłowicz [Romanow], *Predisłowije k jewo izdaniju: Impieratrica Jelizawieta Aleksejewna, supruga imperatora Aleksandra I*, [w:] *Bumagi Doma Romanowych. Jelizawieta i Aleksandr. Chronika po pismam impieratricy Jelizawiety Aleksiejewny 1792–1826*, Moskwa 2013, s. 54; D.N. Swierbiejew, *Moi zapiski*, Moskwa 2014, s. 123–124; P.A. Wiaziemskij, *Staraja zapisnaja kniżka*, Moskwa 2003, s. 194–196.

³ W.A. Tomsinow, *Swetilo rossijskoj biurokratii. Istoriceskij portret M.M. Speranskowo*, Moskwa 2013, s. 222, 230.

⁴ *Ibidem*, s. 233–234. Por. też: N. Grecz, *Zapiski o mojej ziżni*, Moskwa 2002, s. 235. Autor ten stwierdza, iż los, który dotknął M.M. Speranskiego, był w istocie dla niego korzystny, gdyż spowodował wzrost jego popularności, chociaż towarzyszył temu przejściowy sukces jego nieprzyjaciół. Pisał: „Wrogowie Speranskiego uroczyście świętowali, ale nie daj Boże nikomu podobnego zwycięstwa. Gdzie są teraz? Wszyscy już umarli, nie pozostawiając po sobie ani współczucia, ani też wspomnień, a imię Speranskiego będzie opromienione, dopóki będzie istnieć ustawodawstwo w Rosji”.

Już w kilka tygodni po przybyciu Speranskiego do miejsca swojego przymusowego osiedlenia, za zezwoleniem cesarza, na początku kwietnia 1812 r. dołączyła do niego jego angielska teściowa oraz jedyna córka – Elżbieta Michajłowna (Jelizawieta Michajłowna) Speranskaja⁵, licząca sobie wówczas 13 lat⁶. Pobyt Speranskiego w Niżnym Nowgorodzie nie trwał jednak długo – w połowie sierpnia, a zatem po niespełna pół roku, Aleksander I podjął decyzję o przeniesieniu go do miasta Perm, położonego u podnóża Uralu, ale ciągle jeszcze w Europie. Tym razem u podstaw tego rozwiązania leżał donos wicegubernatora niżniego-rodzkiego Aleksandra Siemionowicza Kriukowa, skierowany do ministra policji Aleksandra Dmitrijewicza Bałaszowa, w którym jego autor informował, iż Michaił Speranski podczas śniadania wydanego przez archiereja (arcybiskupa) Cerkwi prawosławnej Mojsieja wyrażał się dość pozytywnie o Napoleonie Bonaparte i o jego tolerancyjnym podejściu do duchowieństwa w okupowanych przez wojska francuskie państwach niemieckich⁷.

Warunki pobytu w Permie okazały się dla Speranskiego początkowo dużo mniej znośne aniżeli te w Niżnym Nowgorodzie – trafiły go nie tylko kłopoty finansowe, ale także brak biblioteki oraz nieustannie roztaczany nad nim nadzór policji, a przede wszystkim postrzeganie go jako osoby nieprzyjaznej monarsze. Skarżył się na to w listach kierowanych do cesarza, które zaskutkowały stosunkowo szybką interwencją Aleksandra I. Rychło też permski gubernator Bogdan Andrejewicz Germes (Hermes) został poinstruowany przez ministra Bałaszowa, iż należy traktować Speranskiego z całą atencją należną tajnemu radcy, co spowodowało niemalże bezzwłoczne usunięcie sprzed drzwi zajmowanych przez niego pomieszczeń pilnujących strażników, a także wręcz homagiálną wizytę złożoną mu zarówno przez gubernatora, jak i horodniczego oraz innych przedstawicieli lokalnej administracji rządowej. Sam Speranskij po latach czas pobytu w Permie oceniał stosunkowo pozytywnie, dowodząc, iż być może wola imperatora uchroniła go wówczas od przykrych spotkań w Niżnym Nowgorodzie z osobami wrogo do niego ustosunkowanymi, gdyż miasto to jesienią 1812 r. stało się centrum schronienia dla wielu rodzin szlacheckich, salwujących się ucieczką przed armią francuską, a wśród tej rzeszy uchodźców nie brak też było jego osobistych nieprzyjaciół⁸.

⁵ Elżbieta Michajłowna Speranskaja urodziła się w Sankt-Petersburgu w 1799 r. Jej matką była Angielka, Elizabeth Stevens. W 1822 r. wyszła za mąż za gubernatora czernihowskiego Aleksandra Aleksiejewicza Frołowa-Bagriejewa. Zajmowała się pisarstwem, tworząc głównie w języku niemieckim i francuskim. Wiele z jej prac pozostało w rękopisach. Zmarła w Wiedniu w 1857 r.

⁶ M.A. Korf, *op. cit.*, s. 252.

⁷ *Ibidem*, s. 264; S.A. Czibirjajew, *Wielikij russkij reformator. Żiżń, diejatielnośť, političeskije wzgliady M.M. Speranskowo*, Moskwa 1989, s. 102–103; S.M. Sieredonin, *Graf M.M. Speranskij (1772–1839) Oczerk gosudarstwiennoj diejatielnośti*, Sankt-Peterburg 1909, s. 121.

⁸ I. Chuduszina, *Michaił Michajłowicz Speranskij: «Pomieniat’ szatkoje swojewolie na swobodu wiernuju...»*, [w:] *Rossijskij liberalizm: idei i liudi*, red. A.A. Kara-Murza, Moskwa 2007, s. 57–58; S.A. Czibirjajew, *op. cit.*, s. 103–104.

W styczniu 1813 r., gdy działania wojenne przeniosły się już poza terytorium Imperium Rosyjskiego, Speranskij napisał do Aleksandra I list, który przeszedł do historii pod nazwą *Listu permskiego*. W słowach pełnych dostojęstwa oraz przekonania o własnych zasługach wobec Ojczyzny przypominał cesarzowi o swoim udziale w podjętym przez niego dziele reformy państwa, wspominając zarazem osobiste relacje niegdyś łączące go z osobą panującego monarchy⁹. W dołączonym zaś do tego pisma suplemencie zwracał się do imperatora z prośbą, pisząc:

Jako nagrodę za wszelkie gorycze przecierpiane przeze mnie; jako karę za wszelkie ciężkie prace, mające zadowolić Waszą Wysokość, podejmowane ku chwale Waszej Wysokości i na rzecz dobra państwa, przyznając czystość i brak jakiegokolwiek winy w podejmowanych przeze mnie działaniach podczas mojego pozostawania w służbie, i w końcu, i w końcu, jak też o tych miłościwych oraz pochlebających mi prywatnych więzach, których sam Bóg był i będzie wyłącznym świadkiem pomiędzy Waszą Wysokością i mną – proszę o jedyną łaskę: bym wraz z moją rodziną mógł spędzić w maleńkiej mojej wsi resztę swojego życia, co do istoty wypełnione pracą i goryczą. Jeżeli w tej samotni byłoby możliwym zezwolenie mi na zakończenie prac nad jakąkolwiek częścią publicznego ustawodawstwa, pod którą rozumiem cywilną, karną lub sądową, przyjmę to osobiste Waszej Wysokości polecenie z radością i wykonam je gorliwie bez żadnej pomocy, nie oczekując innej nagrody, jak tylko wolności i zapomnienia. Bóg, wspólny ojciec panujących i poddanych, niech pobłogosławi dobre plany Waszej Wysokości, kierujące się ku chwale i korzyściom państwa, niech ześle Waszej Wysokości dobrych i łagodnych ich wykonawców, pozbawionych małostkowości a zarazem gorliwych i nieupajających się władzą. To będzie zawsze przedmiotem życzeń człowieka, od którego wielu pozostających na służbie może być bardziej szczęśliwych, ale nikt od niego nie może być Waszej Wysokości osobiście bardziej oddanym¹⁰.

Ten apel poddanego do swojego władcy pozostawał jednak przez długi czas bez odpowiedzi, i to pomimo tego, iż udało się ów list dostarczyć Aleksandrowi I bezpośrednio, z pominięciem całej machiny biurokratycznej monarchii rosyjskiej¹¹. W oczekiwaniu na to, co miała przynieść przyszłość, przebywając w Permie, Speranskij zajął się kontynuacją rozpoczętego jeszcze w Sankt-Petersburgu tłumaczenia na język rosyjski prac św. Tomasza z Akwinu¹². Dopiero w drugiej połowie września 1814 r. zezwolono mu na udanie się do majątku córki – Wielikopola, położonego w guberni nowogrodzkiej, jednak i tutaj nadal pozostawał w kręgu zainteresowania oraz ścisłej inwigilacji władz¹³. Nie zrażając się tym, podejmował dalsze próby zmierzające ku odzyskaniu swojej dawnej pozycji, prosząc nawet o poparcie w tej sprawie swojego niegdyś adwersarza – hrabiego

⁹ S.N. Jużakow, *M.M. Speranskij. Jewo żizn' i obszczestwiennaja diejatelnost'*, Sankt-Peterburg 1892, [w:] *Żizn' zamieczatelnych ludiej: Piotr Wielikij, Mienszikow, Woroncowy, Daszkowa, Speranskij*, Sankt-Peterburg 1995, s. 394.

¹⁰ Cyt. za: M.A. Korf, *op. cit.*, s. 278.

¹¹ *Ibidem*, s. 277–278.

¹² *Ibidem*, s. 279.

¹³ *Ibidem*, s. 281.

Aleksieja Andrejewicza Arkaczejewa, wówczas już wszechwładnego faworyta panującego imperatora, dysponującego pełnią wpływów na dworze cesarskim¹⁴. Ten ostatni nie odmówił prośbie Speranskiego, nawiązał z nim współpracę i być może to nawet jego inicjatywie należy zawdzięczać niespodziewaną wizytę, którą Aleksander I, jak się wydaje, złożył w Wielikopolu. Według niepotwierdzonej, aczkolwiek noszącej cechy wszelkiego prawdopodobieństwa, relacji towarzyszącego imperatorowi księcia Piotra Michajłowicza Wołkońskiego doszło do niej w trakcie podróży z Moskwy do Sankt Petersburga. Opisowywał to wydarzenie tymi słowami:

Podczas przejazdu od jednej stacji do drugiej, w guberni nowogrodzkiej, cesarz nagle kazał woźnicy skręcić w bok. Byłem zadziwiony tym rozkazem i zwróciłem twarz ku niemu. Zauważył to zdziwienie i zapytał mnie, czy wiem, dokąd jedziemy? Na moją odpowiedź, iż nie wiem, on, uśmiechając się, powiedział: „No, mój drogi, nie jesteś dalekowzrocznym, a przecież przebywasz ze mną już tak długo, że mógłbyś zdążyć mnie poznać, i nie domyśliłeś się, iż jedziemy do Speranskiego”¹⁵.

Być może w tym kontekście miał jednak rację współczesny owym wydarzeniom książę Piotr Andrejewicz Wiaziemskij, iż nie było wątpliwości co do tego, że Aleksander I bardziej lubił Speranskiego aniżeli Speranskij jego, i to pomimo trwającego kilka lat okresu faktycznego zamrożenia ich wzajemnych relacji¹⁶. Jednakże już w drugiej połowie 1816 r. można było dostrzec pierwsze symptomy zwiastujące początek powrotnej drogi Speranskiego zmierzającego do odzyskania cesarskiego zaufania. W dniu 30 sierpnia 1816 r. został opublikowany w Moskwie ukaz Aleksandra I, w którym imperator stwierdzał, że w przededniu wojny 1812 r., bezpośrednio przed udaniem się na front, został zmuszony na skutek ważnych informacji, jakie pozyskał, odsunąć od służby państwowej tajnego radcę Speranskiego, bez możliwości przeprowadzenia dokładnego dochodzenia w tej sprawie, co w innych okolicznościach nigdy by nie nastąpiło. Dalej cesarz podkreślał, iż po zakończeniu działań wojennych i po powrocie do Rosji podjął próbę rozwikłania tego problemu, przeprowadzając osobiste śledztwo, które tylko upewniło go w tym, że nie było przekonujących dowodów mogących uzasadniać postawienie Speranskiego w stan oskarżenia. Dając mu zarazem możliwość pełnej rehabilitacji w swoich oczach poprzez gorliwą pracę na rzecz monarchy i imperium, powierzył Speranskiemu funkcję penzeńskiego gubernatora cywilnego¹⁷.

¹⁴ W.A. Tomsinow, *Wriemienszczik. Istoriceskij portret A.A. Arakcejewewa*, Moskwa 2013, s. 307–309, 345; S.N. Jużakow, *op. cit.*, s. 395; S.M. Sieredonin, *op. cit.*, s. 130–131.

¹⁵ P.A. Wiaziemskij, *op. cit.*, s. 196–197.

¹⁶ *Ibidem*, s. 192–193.

¹⁷ Pełny tekst ukazu Aleksandra I z dnia 30 sierpnia 1816 r. zawarty został w: N.K. Szilder, *Imperator Aleksander I. Jewo żiźń i carstwowanie*, t. 4, Moskwa 2010, s. 51. Zob. też: Wielki książę Nikołaj Michajłowicz [Romanow], *Impierator Aleksandr I. Biografija*, Moskwa 2010, s. 192–193.

Sprawował ją do 22 marca 1819 r.¹⁸, wypełniając wzorowo obowiązki wyższego urzędnika administracji lokalnej i zarządzając kierowaną przez siebie prowincją silną ręką¹⁹. Rozszerzył wówczas i jasno zdefiniował zakres obowiązków urzędników gubernialnych, w tym i wicegubernatora. Okres pobytu w Penzie umożliwił Speranskiemu także praktyczne zapoznanie się z problemami dotyczącymi zarządu państwem, będącymi pochodną relacji między urzędami stołecznymi, zlokalizowanymi w Sankt-Petersburgu, a podległymi im placówkami funkcjonującymi na rosyjskiej prowincji²⁰. Czas pełnienia przez Michaiła Speranskiego funkcji gubernatora penzeńskiego najtrafniej charakteryzują chyba ponownie słowa księcia Piotra Wiaziemskiego, który pisał, iż: „[...] władał on gubernią w sposób łaskawy i przyjazny według zwyczajowych reguł i akceptowanych powszechnie zasad; krąg jego działań w tym obszarze doznawał jednak pewnego ograniczenia, pozostając zbyt ciasnym dla jego władczego umysłu, żądającego większej przestrzeni i przywykłego do większej swobody”²¹.

W Penzie też dotarła do Speranskiego informacja o tym, że w dniu 22 marca 1819 r. Aleksander I wydał ukaz mianujący go generał-gubernatorem syberyjskim oraz przyznający mu nadzwyczajne, niezmiernie szerokie pełnomocnictwa, konieczne dla przeprowadzenia rewizji tej części Imperium Rosyjskiego²². Ta, jedna z kilku wówczas dokonanych, nominacja budziła w kręgach rosyjskiej elity intelektualnej i państwowej zarazem spore nadzieje i oczekiwania, ale też pewien niepokój. Aleksander Iwanowicz Turgieniew pisał w liście do księcia Piotra Wiaziemskiego, przebywającego w Warszawie, że: „Jeżeli Speranskij zechce zająć się Syberią, poświęcając jej swoje lata i talenty, to może to być z korzyścią tak dla niej, jak i dla państwa [...]”. Równolegle podkreślał on obawę o możliwość indyferentnej postawy, jaką być może zechce przyjąć nowy syberyjski generał-gubernator²³.

Aleksander I powierzył Michaiłowi Speranskiemu zadanie szczególnie trudne – jego poprzednik na tym stanowisku, Iwan Borysowicz Pestel, pełniący funkcję syberyjskiego generał-gubernatora od 1806 r., kierował, poczynając od lutego 1809 r., powierzoną sobie prowincją z Sankt-Petersburga. Opuścił bowiem

¹⁸ S.N. Jużakow, *op. cit.*, s. 398.

¹⁹ S.A. Czibirajew, *op. cit.*, s. 113.

²⁰ A. Mańko, *Blustitieli wierchownoj vlasti. Institut gubernatorstwa w Rossiji. Istoriceskij očerok*, Moskwa 2004, s. 167–171.

²¹ P.A. Wiaziemskij, *op. cit.*, s. 193.

²² S.N. Jużakow, *op. cit.*, s. 399.

²³ A.I. Turgieniew (*List do księcia Piotra A. Wiaziemskiego*, dat. Sankt-Peterburg 26 marca [1819] r., [w:] *Ostafiejskij archiw kniaziej Wiaziemskich*, t. 1: *Perepiska kniazia P.A. Wiaziemskowo s A.I. Turgieniewym 1812–1819, izdanije grafa S.D. Szeremietiewa*, red. W.I. Saitow, Sankt-Peterburg 1899, s. 207–208, poz. 169) podaje, że oprócz M. Speranskiego mianowani zostali wówczas także: 1) były sekretarz stanu Fiodor Pietrowicz Łubianowski (gubernator penzeński), 2) baron Andriej Pietrowicz Umiancow (gubernator sybirski), 3) Aleksiej Iwanowicz Snurczewskij (gubernator woroneski).

Syberię po 3-letnim pobycie w grudniu 1808 r., nigdy już tam nie powracając²⁴. Wywoływało to opór w części kręgów rządowych, szczególnie w łonie Komitetu Ministrów, którego członkowie domagali się powrotu Pestela na Syberię. Ten jednak, opierając się tego typu żądaniom, kontynuował swój pobyt w północnej stolicy, głównie angażując się znad Newy w prowadzenie w tym czasie zacieklej walki z urzędnikami, którym w okresie syberyjskim dane było popaść z nim w konflikt²⁵. Do Aleksandra I docierały też informacje o nieporządkach w guberniach zarządzanych przez Pestela, wykrytym spisku polskich jeńców z kampanii 1812/1813 r., wcielonych do oddziałów kozackich stacjonujących w Tobolsku, Omsku, Iszymie i Tomsku, o niepokojach wśród rosyjskich zesłańców na Syberię, a także o niebotycznych nadużyciach i korupcji aparatu urzędniczego, który swoimi żądaniami nie tylko terroryzował, ale wręcz ograbiał zarówno osoby przybyłe z europejskiej części Rosji, jak i autochtonów, czyniąc to niezależnie od ich pozycji społecznej²⁶. Okres rządów generał-gubernatora Iwana Pestela został zapamiętany przez mieszkańców Syberii jako czas nakładania drakońskich podatków, znacznie przekraczających przyjęte w tej materii normy, a także zmonopolizowania przez przedstawicieli lokalnej biurokracji zysków płynących z działalności handlowej oraz przemysłowej, co negatywnie odbijało się na stanie finansów imperium i dalszym rozwoju ekonomicznym kraju²⁷. W zamierzeniach cesarza Speranskij miał nie tylko uporządkować ten stan rzeczy, ale także zaproponować plan ustrojowej reformy Syberii i przedstawić ów projekt swojemu monarsze²⁸.

Przystępując do wykonania nałożonego na niego zadania, jeszcze z Penzy, Speranskij prosił Aleksandra I, by ten nakazał Pestelowi odesłanie wszystkich dokumentów z Sankt-Petersburga na Syberię. Iwan Pestel w swoich wspomnieniach pisał:

Speranskij wyjechał z Penzy na Syberię w czerwcu. Niezwłocznie odesłałem swoją kancelarię ze wszystkimi dokumentami do Tobolska, w którym powinna ona oczekiwać była przybycia Speranskiego. 22 marca był wydany ukaz nominujący go generał-gubernatorem Syberii, a w kwietniu moja kancelaria wraz ze wszystkimi dokumentami i urzędnikami została odesłana z Petersburga, dlatego iż od dawna przygotowany był do przekazania tej kancelarii, gdyż już wcześniej też przewidziałem moją dymisję z funkcji syberyjskiego generał-gubernatora [...].

²⁴ D.N. Sziłow, J.A. Kuźmin, *Pestel Iwan Borysowicz*, [w:] *Człony Gosudarstwiennowo sowieta Rossijskoj imperii 1801–1906. Biobibliograficzeskij sprawocznik*, S.[ankt]-Peterburg 2007, s. 622–623. N.A. Murzanow (*Pestel Iwan Borysowicz*, [w:] *Słownik ruskich senatorów 1711–1917. Materiały dla biografii*, red. D.N. Sziłow, S.[ankt]-Peterburg 2011, s. 337) podaje ponadto, że synem I.B. Pestela był uczestnik powstania dekabrystów – płk Paweł Pestel, rozstrzelany 13 lipca 1826 r.

²⁵ *Zapiska o general-majore Kutkinie*, [w:] N.W. Minajewa, M.M. Speranskij w wspomnieniach współczesników. *Koniec XVIII – pierwsza połowa XIX wieków*, Moskwa 2009, s. 97–102; S.A. Czibirajew, *op. cit.*, s. 113; M.A. Korf, *op. cit.*, s. 330–331.

²⁶ Z. Łukawski, *Historia Syberii*, Wrocław 1981, s. 158–159; L. Bazyłow, *Dzieje Rosji 1801–1917*, Warszawa 1977, s. 29.

²⁷ A. Mańko, *Korupcja w Rosji. Osobienności nacjonalnoy boleźni*, Moskwa 2012, s. 98.

²⁸ *Idem, Blustitieli wierchownoy vlasti ...*, s. 173.

Speranskij w piśmie przesłanym Monarsze prosił, ażeby nakazano mi wysłać moją kancelarię w trzech częściach, to jest w pierwszej części dokumenty najbardziej potrzebne, w drugiej – mniej istotne, a w trzeciej – archiwum. Hrabia Arakcejew oznajmił mi polecenie Imperatora na drodze oficjalnej i mogłem odpowiedzieć, że już wszystko wyekspediowałem i że w moim posiadaniu nie został ani jeden dokument, gdyż już trzy tygodnie wcześniej, przed otrzymaniem listu od hrabiego Arakcejewy, wszystko zostało przeze mnie odesłane²⁹.

Informacja zawarta we wspomnieniach Iwana Pestela, a dotycząca daty przybycia Speranskiego na Syberię, nie była zbyt dokładna. Sam Speranskij w liście do córki pisał bowiem z Tobolska:

Przybyłem tutaj 24-go maja [...]. Z Kazania do Tobolska 1500 wiorst zajęły nam 8 dni, nie patrząc na rozlewiska rzek i częste przeprawy. Takie są tutejsze konie i drogi [...]. Podczas podróży wszyscy byliśmy weseli i rześcy. Czas był dla nas tak przyjazny, iż od Penzy do Tobolska prawie nie było ani kropli deszczu ani odrobiny błota. Łatwo sobie wyobrazić, jak tutaj byliśmy przyjęci. Radość, można powiedzieć, była powszechna. Nawet ci, którzy straszili mną, jak groźnym przeznaczeniem, znużeni oczekiwaniem, radzi byli widzieć rozwiązanie³⁰.

Bezpośrednio po przyjeździe do Tobolska Speranskij przystąpił do wypełniania swoich urzędowych obowiązków. Pierwszą rzeczą, którą musiał uczynić, stała się zmiana mentalności mieszkańców i uświadomienie im, że skargi przez nich wnoszone, a dotyczące nadużyć popełnianych przez przedstawicieli lokalnej biurokracji, same w sobie nie stanowią przestępstwa i, co więcej, są przez nowego generał-gubernatora w pełni aprobowane. Znakomita większość pozyskanych wówczas przez Speranskiego informacji dotyczyła łapówek oraz wymuszania prezentów i dodatkowych gratyfikacji przez policjantów ziemskich. Reakcją na to było wdrożenie kilku śledztw, które nie przyniosły bardziej spektakularnych efektów. Według opinii samego Speranskiego w całej guberni tobolskiej napotkał on „skargi i nadużycia w pełni zwyczajne i wspólne dla wszystkich guberni”, co jednak nie przeszkodziło mu w skierowaniu kilku spraw na drogę sądową. Taki stan rzeczy wiązał on też z osobą gubernatora tobolskiego – Franza Abramowicza von Brina (Briena), który zbliżał się już do 70. roku życia i przyjął rolę bardziej wykonawcy poleceń Pestela aniżeli samodzielnego zarządcy guberni. Dodatkowo zapewne sytuacji tej sprzyjało to, że von Brin był mężem siostry Pestela – Jelizawiey Borysowny Pestel³¹.

Pomimo tego Iwan Pestel zaznaczył w swoich wspomnieniach, iż:

²⁹ I.B. Pestel, *Iz wospominanij*, [w:] N.W. Minajewa, *op. cit.*, s. 91–92.

³⁰ M.M. Speranskij, *List do E.M. Speranskiej (Frołowej-Bagriejewoj)*, dat. Tobolski, 30 maja 1819 r., [w:] *Pisma iz Sibirii k jewo doczeri Elizawiete Michajłowne (w zamuzestwije Frołowej-Bagriejewoj)*, Moskwa 1869, s. 5–6, poz. 1.

³¹ W. Wangin, *Istoriczeskije swiedienija o diejatielnosti grafa M.M. Speranskawo w Sibiri s 1819 po 1822 god.*, t. 1, S.[ankt]-Peterburg 1872, s. 83; M.A. Korf, *op. cit.*, s. 333; N.A. Murzanow, *fan Brin, Franc Abramowicz*, [w:] N.A. Murzanow, *op. cit.*, s. 63–64.

Speranskij potraktował wszystkich moich urzędników niezwykle życzliwie. Ale zaufał jedynie tym, którzy okazywali swoje niezadowolenie co do mojej osoby [...]. Gdy przybył do Tobolska, w którym mój powinowaty von Brin był gubernatorem, to przekonywał go po wielokroć, iż uważa mnie za jedną z najbardziej uczciwych i doświadczonych osób w państwie [...]. Dochodzenia przez niego prowadzone w Tobolsku były uczciwe. I nie prześladował Brina i urzędników, którzy zawinili, źle wykonując powierzone im obowiązki, traktował ich z wyrozumiałością. Tym, których uważał za szkodzących, poradził podać się do dymisji, i można było zauważyć, że pragnął postępować w sposób łagodny, bez szczególnych represji oraz w zgodzie z sumieniem, wszakże nie tak, jak to finalnie uczynił. Lecz kiedy dowiedzieli się o tym moi wrogowie w Petersburgu, napisali do niego, iż takim swoim zachowaniem nikomu nie przypadnie do gustu, w tym także i samemu Monarsze. Wówczas on, zapominając i o sumieniu, i o swoich zasadach, zdecydował, by działać w taki sposób, ażeby znaleźć, jak można najwięcej, winnych, a moje rządy ukazać w zupełnie innym świetle. [...] W guberni tomskiej starał się z całych swych sił udowodnić, że wszystko jest złe, a w sposób szczególnie wspierał tych, którzy podnosili jakiegokolwiek zarzuty przeciwko gubernatorowi, otaczając ich swoją pieczę³².

Michaił Speranskij opuścił Tobolsk 20 czerwca 1819 r., udając się przez Omsk, który w jego opinii stanowił rubież cywilizacji³³, do Tomsku, gdzie przybył 6 lipca³⁴. Sytuacja, którą zastał na miejscu, wyglądała na dużo bardziej patologiczną aniżeli to, z czym dane mu było się zmierzyć jeszcze całkiem niedawno w Tobolsku³⁵. Pisał:

Tomsk, jak i cała gubernia tomska [...], zarówno z powodu bogactwa swoich produktów, jak i z racji klimatu całkiem umiarkowanego, a na południu wręcz doskonałego, mogłaby stać się jedną z najwspanialszych guberni w Rosji, lecz złe zarządzanie stworzyło z niej autentyczną jaskinię rozbójników. Ten antagonizm pomiędzy możliwością a wymiarem realnym rozrywa serce³⁶.

Potrzeba sanacji tej sytuacji powodowała przedłużenie się pobytu Speranskiego w Tomsku³⁷, który pozostał tam cały miesiąc. Gubernią tomską zarządzał gubernator Damian Wasiljewicz Illiczewskij, znany Speranskiemu z lat młodości i czasu edukacji, ze wspólnego pobytu w murach Głównego Seminarium Duchownego św. Aleksandra Newskiego w Sankt-Petersburgu, które nowy generał-gubernator syberyjski ukończył z wyróżnieniem jeszcze w 1791 r.³⁸

³² I.B. Pestel, *op. cit.*, s. 90.

³³ M.M. Speranskij, *List do Jelizawiety Speranskiej (Frołowej-Bagriejewoj)*, dat. Tobolsk, 25 czerwca 1819 r., [w:] *Pisma iz Sibiri k jewo doczeri...*, s. 16, poz. 5, w którym pisał: „W ciągu dwóch dni będę już na granicy Rosji, w Omsku, w twierdzy oddzielającej i stanowiącej ostatnią linię pomiędzy ludźmi wykształconymi a półdzikimi Kirgizami”.

³⁴ *Idem*, *List do Elizawiety Speranskiej (Frołowej-Bagriejewoj)*, dat. Tomsk, 10 lipca 1819 r., [w:] *Pisma iz Sibiri k jewo doczeri...*, s. 17, poz. 6.

³⁵ W. Wangin, *op. cit.*, s. 83; A. Mańko, *Blustiteliel wierchownoj własti...*, s. 175–176.

³⁶ M.M. Speranskij, *List do Jelizawiety Speranskiej (Frołowej-Bagriejewoj)*, dat. Tobolsk, 24 czerwca 1819 r., s. 24, poz. 8.

³⁷ *Idem*, *List do Jelizawiety Speranskiej (Frołowej-Bagriejewoj)*, dat. Niżnieudinsk, 21 sierpnia 1819 r., [w:] *Pisma iz Sibiri k jewo doczeri...*, s. 28, poz. 10.

³⁸ M.A. Korf, *op. cit.*, s. 333; S.M. Seredonin, *op. cit.*, s. 1.

W Tomsku wpływały do Speranskiego skargi na lokalnych urzędników – *isprawnika* oraz komisarza, którzy nie tylko żądali łapówek, lecz wręcz blokowali wszelką działalność komercyjną ludności, nie otrzymując ich. Zabronili nawet spławiania do Omska ściętych w tajdze drzew, których zwykle dostarczano tam w ten sposób około 30 tys. rocznie³⁹. W opinii biografy Michała Speranskiego, barona Modesta Korfa, problemy, z którymi spotkał się on w Tomsku „przedstawiły się w barwach znacznie bardziej mrocznych aniżeli w Tobolsku; pobory były bardziej uciążliwe, urzędnicy bardziej zuchwali, przestępstwa widoczne na pierwszy rzut oka, a na samego gubernatora padały silne podejrzenia”⁴⁰. Sam Michaił Speranskij ujmował tę kwestię w następujących słowach: „Gdybym w Tobolsku oddawał wszystkich pod sąd, [...] co można byłoby zrobić, to tutaj należałoby już wszystkich powiesić. Oburzające nadużycia i spowodowane głupotą gubernatora i chciwością jego żony oraz krnąbrnym wyrachowaniem jego brata, gubernialnego poczmistrza, całkowicie źle zamaskowane”. Speranskij oczywiście doprowadził do wydalenia poczmistrza ze służby, ale problem w dużej mierze pozostawał nierozwiązywalny. Jedynym remedium na zaistniałą sytuację pozostawało zwolnienie znacznej większości urzędników, których w warunkach syberyjskich nie było kim zastąpić. Zmuszony był zatem zdymisjonować jedynie tych najbardziej obciążonych podejrzeniami. Skala tych działań w całej guberni tomskiej była duża. Ponadto generał-gubernatora obciążały jeszcze inne, dodatkowe obowiązki urzędowe, co spowodowało, że pobyt w Tomsku przedłużył się aż do miesiąca⁴¹. W dniu 31 lipca 1819 r., w przeddzień opuszczenia Tomsku, przewidując, że podobna sytuacja może zastać go w Irkucku, Speranskij zwrócił się na piśmie z osobistą prośbą do cesarza o udzielenie mu nadzwyczajnych pełnomocnictw obejmujących możliwość odsunięcia od sprawowania zarządu gubernatorów guberni tomskiej i irkuckiej⁴². Droga z Tomsku do Irkucka wiodła przez Jenisiejsk. Przedłużyło to znacznie podróż – Michaił Speranskij przybył do celu swojej podróży po miesiącu, dopiero w dniu 29 sierpnia. Powitanie nowego generał-gubernatora jak zwykle odpowiadało wysokiej randze tego stanowiska. Speranskij pisał: „Przyjęcie było nad wyraz wspaniałe, chociaż starałem się ze wszech miar unikać wszelakiego zbytku. Patrząc na zgromadzone tłumy, blask oświetlenia, Irkuck wydawał się nam stolicą. Rankiem czar prysł; pozostało zwyczajne miasto gubernialne, dość licznie zasiedlone, handlowe i schludne”⁴³.

³⁹ W. Wangin, *op. cit.*, s. 83.

⁴⁰ M.A. Korf, *op. cit.*, s. 351.

⁴¹ W. Wangin, *op. cit.*, s. 83–84.

⁴² M.M. Speranskij, *Wsiemilostiwiejszij Gosudar!...*, dat. Tomsk, 31 lipca 1819 r., [w:] *O korennych zakonach gosudarstwa*, Moskwa 2015, s. 356–357.

⁴³ *Idem*, *List do Jelizawiety Speranskiej (Frołowej-Bagriejewoj)*, dat. Irkuck, 2 września 1819 r., [w:] *Pisma iz Sibiri k jewo doczeri...*, s. 29, poz. 11; M.A. Korf, *op. cit.*, s. 356.

Na stanowisku gubernatora cywilnego guberni irkuckiej pozostawał wówczas Nikołaj Iwanowicz Treskin, którego działalność na Syberii początkowo oceniano pozytywnie. Zachwalano jego zaangażowanie i zapał do pracy, a efektem tej aktywności były liczne przedsięwzięcia modernizujące ten region imperium: tworzył nowe osiedla, budował drogi, inicjował uprawę roli, osadzając na stały pobyt koczownicze dotychczas plemiona buriackie. Po wyjeździe generał-gubernatora Pestela do Sankt-Petersburga Treskin, pozbawiony jakiegokolwiek nadzoru, stał się faktycznym samodzielnym gubernem irkuckiej, wprowadzając w niej korupcyjny model rządów absolutystyczno-despotycznych. Szczególną rolę odrywała w tym jego małżonka, skutecznie dbająca o zabezpieczenie na swoją rzecz odpowiedniego wpływu pozaprawnych korzyści materialnych, tworząc w Irkucku skomplikowany i rozbudowany system zależności finansowo-personalnych oparty o formowany z dużą pieczołowitością układ klientalny osób uzależnionych od poczynań gubernatora Treskina⁴⁴. Sytuacja, którą zastał na miejscu, w Irkucku, Michaił Speranskij była dużo gorsza niż ta w Tomsku. W dniu 4 września Speranskij zakomunikował zebranyemu członkom rządu gubernialnego o powołaniu, na mocy pełnomocnictwa Senatu Rządzącego, specjalnej komisji śledczej mającej zbadać nadużycia zaistniałe w guberni irkuckiej. Nakazał także poinformowanie mieszkańców o możliwości wnoszenia skarg na urzędników, których zaczęły wpływać znaczne ilości⁴⁵. Było ich tak dużo, że w rezultacie Speranskij był zmuszony utworzyć aż cztery specjalne komitety, które miały badać zasadność kierowanych zarzutów⁴⁶.

W dniu 17 września 1819 r. Aleksander I, odpowiadając na prośbę Speranskiego, wydał imienny ukaz do niego kierowany, w treści którego udzielił mu nadzwyczajnych umocowań do czasowego odsunięcia od pełnienia obowiązków gubernatorów cywilnych: Nikołaja Iwanowicza Treskina oraz Damiana Wasiljewicza Illiczewskiego. Częściowo też jego treść, dotycząca wyłącznie Treskina, została zakomunikowana irkuckiemu rządowi gubernialnemu w dniu 21 października 1819 r., zaś pełnienie obowiązków gubernatora i zarząd tą prowincją

⁴⁴ A.M. Korf (*op. cit.*, s. 331–332) podaje ponadto, iż po tym, jak wiadomość o zdymisjonowaniu I.B. Pestela z funkcji syberyjskiego generał-gubernatora dotarła do Irkucka i o mianowaniu M.M. Speranskiego, małżonka gubernatora Treskina miała udać się do Pogromińskich Wód Mineralnych. W trakcie tej podróży, zjeżdżając z góry, spłoszyły się konie i doszło do wypadku, w którym zginęła. Chodziły jednak pogłoski o tym, że w istocie rzeczy popełniła samobójstwo przez otrucie, zaś wypadek z jej zwłokami w powozie został zainscenizowany przez osoby towarzyszące w celu uniknięcia skandalu. Po śmierci znaleziono w jej kufrach znaczne ilości wspaniałych futer, chińskiego jedwabiu, kosztowności i gotówki.

⁴⁵ W. Wangin, *op. cit.*, s. 95–96. Por. też: M.M. Speranskij, *List do Jelizawiey Speranskiej (Frołowej- Bagriejewoj)*, dat. [Irkuck], 6 września 1819 r., [w:] *Pisma iz Sibiri k jewo doczeri...*, s. 33, poz. 12, w którym stwierdzał: „Wprowadzam tutaj cotygodniowe zebrania; potrzebne są mi punkty porozumienia; należy zrzucić okowy poprzednich, surowych, ponurych rządów”.

⁴⁶ I.B. Pestel, *op. cit.*, s. 93.

Speranskij powierzył wicegubernatorowi Iwanowi Siemionowiczowi Zerkalejewowi⁴⁷. Co do Illiczewskiego, to Speranskij wstrzymywał się z podobną decyzją z uwagi na dobro śledztwa prowadzonego w guberni tomskiej⁴⁸. Nawiasem rzecz ujmując, ta rola rewizora niespecjalnie przypadła Speranskiemu do gustu, gdyż w jednym z kolejnych listów do córki pisał: „[...] sprawy tutejsze, ze swojej istoty, są dla mnie nieznośne i napawają mnie goryczą; czy ja powinienem prześladować i ustalać winnych, przecież to nie moje zajęcie [...]”⁴⁹.

Nie tylko tego typu zajęcia obciążały Speranskiego podczas jego pobytu na Syberii. Po zakończeniu walki z nadużyciami miejscowej administracji i finalnie skierowaniu spraw Illiczewskiego i Treskina na drogę sądową (w wyniku czego ten ostatni został pozbawiony wszystkich rang i orderów, a także zabroniono mu wjazdu do Sankt-Petersburga), a także zdymisjonowaniu za popełnione nadużycia około 700 urzędników, Speranskij mógł zająć się pracami *stricte* administracyjnymi i koncepcyjnymi⁵⁰. Dokonał reformy aparatu urzędniczego, wprowadzając kolegialne formy zarządu – Radę przy generał-gubernatorze syberyjskim oraz Główny Gubernialny Zarząd Nadzoru dla przedsięwzięć lokalnych, a także Główny Zarząd Handlowy⁵¹. Szczególną troską otaczał szkoły, biblioteki publiczne, szpitale. Angażował się osobiście w ramy wszelkich działań dotyczących sfery kształcenia i wychowania⁵². Jego pobyt na Syberii trwał do początku lutego 1821 r.⁵³

Przyjazd Speranskiego na terytorium europejskiej części Rosji zbiegł się z nieobecnością Aleksandra I, który od 1820 r. przebywał poza granicami swojego państwa, biorąc między innymi udział w kongresie w Lublanie⁵⁴. Po powrocie *via* Warszawa do Sankt-Petersburga, cesarz przyjął Speranskiego w dniu 6 (18) lipca na audiencji w Carskim Siole. Od tego momentu, praktycznie spotykając się co tydzień z Aleksandrem I, wspólnie pracowali nad sprawami syberyjskimi. Speranskij był też zapraszany przez imperatora do spożywania z nim posiłków, a nawet zamieszkał na terenie rezydencji cesarskiej w Carskim Siole, co znacząco ułatwiało logistycznie prowadzone wówczas prace⁵⁵. Koncentrowały się one głównie nad ustrojową przebudową Syberii wraz ze wzmocnieniem uprawnień generał-gubernatora syberyjskiego, ale także nad reformą administracji lokalnej

⁴⁷ W. Wangin, *op. cit.*, s. 96.

⁴⁸ M.A. Korf, *op. cit.*, s. 359.

⁴⁹ M.M. Speranskij, *List do Jelizawiey Speranskij (Frołowej-Bagriewej)*, dat. Irkuck, 21 stycznia 1820 r., [w:] *Pisma iz Sybiri k mojej doczeri...*, s. 95, poz. 34.

⁵⁰ A. Mańko, *Korupcja w Rossiji...*, s. 100.

⁵¹ *Ibidem*, s. 100–101; *idem*, *Blustitieli wierchownoy własti...*, s. 181.

⁵² *Idem*, *Korupcja w Rossiji...*, s. 103.

⁵³ M.M. Speranskij, *List do Jelizawiey Speranskij (Frołowej-Bagriewej)*, dat. Tobolsk, 5 lutego 1821 r., [w:] *Pisma iz Sibiri k jewo doczeri...*, s. 247, poz. 92, w którym pisał: „Pojutrze opuszczam Syberię. W śródę będę już w Rosji, w tej samej co Ty części świata [...]”.

⁵⁴ N.K. Szilder, *op. cit.*, s. 182.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 207.

i stworzeniem namiestnictw w Rosji, co do której to koncepcji Aleksander I żądał opinii Speranskiego⁵⁶. W dniu 17 (29) lipca 1821 r. Aleksander I podpisał ukaz mianujący Michaiła Speranskiego członkiem Rady Państwa (*Gosudarstwiennyj sowiet*) z przynależnością do Departamentu Prawnego tej instytucji, a także nadano mu w ślad za tym, kilka dni później, 3486 dziesięcin ziemi⁵⁷ położonych w powiecie czembarskim na terenie guberni penzeńskiej. W ten sposób stał się on jedyną osobą w składzie Rady Państwa, która nie mogła, jako syn biednego prawosławnego duchownego, poszczycić się szlacheckim rodowodem⁵⁸.

Michaił Michajłowicz Speranskij (1772–1839), wybitny rosyjski działacz państwowy, w marcu 1812 r. wpadł w niełaskę cesarza Aleksandra I, w wyniku której wydalono go z Sankt-Petersburga i nakazano zamieszkanie początkowo w Niżnym Nowgorodzie, a następnie w Permie, w majątku córki Wielikopole, w guberni nowogrodzkiej (europejska część Imperium Rosyjskiego). W 1816 r. Aleksander I mianował go gubernatorem w Penzie, a w 1819 r. generał-gubernatorem Syberii, polecając mu dokonać rewizji trzech guberni: tobołskiej, tomskiej i irkuckiej. M. Speranskij podjął z sukcesem walkę z korupcją urzędniczą oraz zajął się rozwojem tych prowincji. W 1821 r. został przez Aleksandra I mianowany członkiem Rady Państwa, a w 1839 r. otrzymał z rąk Mikołaja I tytuł hrabiowski.

BIBLIOGRAFIA

- Aleksiejewa T.A., Afanasjew W.G., Bersenew W.W., Wołkowa S.W., Ilin A.W., Kazancew S.M., Kapustina M.A., Karamyszew O.M., Kornewa N.M., Riskin D.I., Sokołow A.P., Timoszina E.W., *Institut general-gubernatorstwa i namiestnicztwa w Rossijskiej imperii*, t. 1, Sankt-Peterburg 2001.
- Bazyłow L., *Dzieje Rosji 1801–1917*, Warszawa 1977.
- Chuduszina I., *Michaił Michajłowicz Speranskij: «Pomieniat’ szatkoje swojewolie na swobodu wiernuju...»*, [w:] *Rossijskij liberalizm: idei i liudi*, red. A.A. Kara-Murza, Moskwa 2007.
- Czibirjajew S.A., *Wielikij russkij reformator. Żiżń, diejatielnost’, političeskie wzgliady M.M. Speranskowo*, Moskwa 1989.
- Grecz N., *Zapiski o mojej żiżni*, Moskwa 2002.
- Juzakow S.N., *M.M. Speranskij. Jewo żiżń i obszczestwiennaja diejatielnost’*, Sankt-Peterburg 1892, [w:] *Żiżń zamieczatelnych liudiej: Piotr Wielikij, Mienszikow, Woroncowy, Daszkowa, Speranskij*, Sankt-Peterburg 1995.
- Korf M.A., *Ziżń grafa Speranskowo*, Moskwa 2014.
- Łukawski Z., *Historia Syberii*, Wrocław 1981.

⁵⁶ Zob. szerzej: T.A. Aleksiejewa, W.G. Afanasjew, W.W. Bersenew, S.W. Wołkowa, A.W. Ilin, S.M. Kazancew, M.A. Kapustina, O.M. Karamyszew, N.M. Kornewa, D.I. Riskin, A.P. Sokołow, E.W. Timoszina, *Institut general-gubernatorstwa i namiestnicztwa w Rossijskiej imperii*, t. 1, Sankt-Peterburg 2001, s. 78–83.

⁵⁷ N.K. Szilder, *op. cit.*, s. 207; D.N. Szilow, *op. cit.*, s. 600–603.

⁵⁸ S.W. Mironienko, *Samodzierżawie i reformy. Politiceskaja borba w Rossiji w naczale XIX wieka*, Moskwa 1989, s. 37.

- Maciejewski T., *Historia powszechna ustroju i prawa*, Warszawa 2000.
- Mańko A., *Blustititeli wierchownoj vlasti. Institut gubernatorstwa w Rossiji. Istoriceskij oczerk*, Moskwa 2004.
- Mańko A., *Korrupecja w Rossiji. Osobiennosti nacjonalnoj boleźni*, Moskwa 2012.
- Mironienko S.W., *Samodzierżawie i reformy. Politiczeskaja borba w Rossiji w naczale XIX wieku*, Moskwa 1989.
- Murzanow N.A., *Pestel Iwan Borysowicz*, [w:] *Słownik ruskich senatorów 1711–1917. Materiały dla biografii*, red. D.N. Sziłow, S.[ankt]-Peterburg 2011.
- Ostafiejskij archiw kniaziej Wiazemskich*, t. 1: *Perepiska kniazia P.A. Wiazemskowo s A.I. Turgieniewym 1812–1819*, izdanie grafa S.D. Szeremietiewa, red. W.I. Saitow, Sankt-Peterburg 1899.
- Pestel I.B., *Iz wospominanij*, [w:] N.W. Minajewa, M.M. Speranskij w wospominanijach sowremiennikow. *Koniec XVIII – pierwaja połowina XIX wiekow*, Moskwa 2009.
- Płatonow S., *Russkaja istoria*, Moskwa 2015.
- [Romanow] Nikołaj Michajłowicz, wielki książę, *Impierator Aleksandr I. Biografia*, Moskwa 2010.
- [Romanow] Nikołaj Michajłowicz, wielki książę, *Predisłowije k jewo izdaniu: Impieratrica Jelizawieta Aleksejowna, supruga imperatora Aleksandra I*, [w:] *Bumagi Doma Romanowych. Jelizawieta i Aleksandr. Chronika po pismam impieratrycy Jelizawiety Aleksiejowny 1792–1826*, Moskwa 2013.
- Sieredonin S.M., *Graf M.M. Speranskij (1772–1839) Oczerk gosudarstwennoj diejatelnosti*, Sankt-Peterburg 1909.
- Speranskij M.M., *List do E.M. Speranskiej (Frołowoj-Bagriejewoj)*, dat. Tobolski, 30 maja 1819 r., [w:] *Pisma iz Sibirii k jewo doczeri Elizawietie Michajłowne (w zamężestwije Frołowoj-Bagriejewoj)*, Moskwa 1869.
- Speranskij M.M., *List do Elizawiety Speranskiej (Frołowoj-Bagriejewoj)*, dat. Tomsk, 10 lipca 1819 r., [w:] *Pisma iz Sibirii k jewo doczeri Elizawietie Michajłowne (w zamężestwije Frołowoj-Bagriejewoj)*, Moskwa 1869.
- Speranskij M.M., *List do Jelizawiety Speranskiej (Frołowoj-Bagriejewoj)*, dat. Irkuck, 2 września 1819 r., [w:] *Pisma iz Sibirii k jewo doczeri Elizawietie Michajłowne (w zamężestwije Frołowoj-Bagriejewoj)*, Moskwa 1869.
- Speranskij M.M., *List do Jelizawiety Speranskij (Frołowoj-Bagriejewoj)*, dat. Irkuck, 21 stycznia 1820 r., [w:] *Pisma iz Sibirii k jewo doczeri Elizawietie Michajłowne (w zamężestwije Frołowoj-Bagriejewoj)*, Moskwa 1869.
- Speranskij M.M., *List do Jelizawiety Speranskiej (Frołowoj-Bagriejewoj)*, dat. Tobolsk, 5 lutego 1821 r., [w:] *Pisma iz Sibirii k jewo doczeri Elizawietie Michajłowne (w zamężestwije Frołowoj-Bagriejewoj)*, Moskwa 1869.
- Speranskij M.M., *List do Jelizawiety Speranskiej (Frołowoj-Bagriejewoj)*, dat. [Irkuck], 6 września 1819 r., [w:] *Pisma iz Sibirii k jewo doczeri Elizawietie Michajłowne (w zamężestwije Frołowoj-Bagriejewoj)*, Moskwa 1869.
- Speranskij M.M., *List do Jelizawiety Speranskiej (Frołowoj-Bagriejewoj)*, dat. Niżnieudinsk, 21 sierpnia 1819 r., [w:] *Pisma iz Sibirii k jewo doczeri Elizawietie Michajłowne (w zamężestwije Frołowoj-Bagriejewoj)*, Moskwa 1869.
- Speranskij M.M., *List do Jelizawiety Speranskiej (Frołowoj-Bagriejewoj)*, dat. Tobolsk, 25 czerwca 1819 r., [w:] *Pisma iz Sibirii k jewo doczeri Elizawietie Michajłowne (w zamężestwije Frołowoj-Bagriejewoj)*, Moskwa 1869.
- Speranskij M.M., *Wsiemilostiwiejszij Gosudar!...*, dat. Tomsk, 31 lipca 1819 r., [w:] *O korennych zakonach gosudarstwa*, Moskwa 2015.
- Swierbiejew D.N., *Moi zapiski*, Moskwa 2014.
- Szilder N.K., *Imperator Aleksander I. Jewo żiżń i carstwowanije*, t. 4, Moskwa 2010.

- Sziłow D.N., *Speranskij Michaił Michajłowicz*, [w:] *Gosudarstwiennyje diejатели Rossijskoj imperii 1802–1917. Biobibliograficzeskij sprawocznik*, S.[ankt]-Peterburg 2001.
- Sziłow D.N., Kuźmin J.A., *Pestel Iwan Borysowicz*, [w:] *Czleny Gosudarstwiennowo sowieta Rossijskoj imperii 1801–1906. Biobibliograficzeskij sprawocznik*, S.[ankt]-Peterburg 2007.
- Tomsinow W.A., *Swetilo rossijskoj biurokratii. Istoriczeskij portret M.M. Speranskowo*, Moskwa 2013.
- Tomsinow W.A., *Wriemienszczik. Istoriczeskij portret A.A. Arakczejewa*, Moskwa 2013.
- Wangin W., *Istoriczeskije swiedenija o diejatelności grafa M.M. Speranskowo w Sibiri s 1819 po 1822 god*, t. 1, S.[ankt]-Peterburg 1872.
- Wiaziemskij P.A., *Staraja zapisnaja kniżka*, Moskwa 2003.
- Zapiska o general-majore Kutkinie*, [w:] N.W. Minajewa, *M.M. Speranskij w wspomnianijach sowriemiennikow. Koniec XVIII – pierwaja połowina XIX wiekow*, Moskwa 2009.

SUMMARY

Mikhail Mikhailovich Speransky (1772–1839) was a prominent Russian activist state. In March 1812, he fell from favor with the Emperor Alexander I. He was expelled from St. Petersburg and ordered to reside first in Nizhny Novgorod, and then in Perm (the estate of her daughter, Wielikopole), in the province of Novgorod (the European part of the Russian Empire). In 1816, Alexander I appointed him the governor of Penza, and in 1819, governor-general of Siberia. He ordered him to review the three-province: Tobolski, Tomsk and Irkutsk. M. Speransky made a successful fight against corruption. He started the development of these provinces. In 1821, he was appointed by Alexander I a member of the Council of State, and in 1839, he received the title of count from Nicholas I.

Keywords: Russia; Alexander I; Mikhail Speransky; Siberia; the fight against corruption